

Людмила Павленко

к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т. Г. Шевченка

**Євреї Одещини: досвід реалізації державної політики «коренізації» у
20 х рр. ХХ ст. (За матеріалами Державного архіву Одеської області)**

Здавна українські терени характеризувалися надзвичайною поліетнічністю, що дозволяло жити культурну скарбницю українського народу безцінними джерелами духовності численних народів. За даними перепису населення 2001 р. в Україні проживає біля 14 млн. представників більш як 100 націй світу, що складає майже 28 % від усього населення країни. Долати труднощі і проблеми та якнайкраще реалізувати свій потенціал багатонаціональній державі допомагає історичний досвід і споконвічні традиції добросусідської дружби та співробітництва.

20-ті рр. ХХ ст. є особливою сторінкою в етнічній історії України, оскільки в цей період було здійснено спробу дослідити і зрозуміти соціально-економічну, суспільно-політичну, духовно-культурну та ментально-психологічну специфіку усіх національних меншин, в тому числі і єврейської, з метою їхнього подальшого максимального відродження, збереження та використання для гармонійного розвитку і процвітання радянської держави на етапі «соціалістичного будівництва».

За переписом населення 17 грудня 1926 р. національні меншини України були представлені більш як 50 національностями в кількості 5 777 680 чол., що складало 19,86 % від загальної чисельності населення УСРР [1, с. 2–3]. Значне уповільнення темпів економічного розвитку в результаті важких наслідків Першої світової війни та української революції 1917–1921 рр., брак коштів на індустріалізацію, продовольча криза, втрата ринків збуту, нестача кваліфікованих кадрів вимагали негайного залучення до державних програм якомога більшої частини населення, у тому числі національних меншин. Було очевидно, що тільки досконале знання

специфічних рис економічної діяльності, життєвого устрою, менталітету, звичаїв, традицій, релігійних настроїв національних меншин дозволить радянській владі якнайкраще скористатися ними для розбудови економіки УСРР.

Спочатку уряд вдався до заходів, спрямованих на пристосування державного апарату до обслуговування національних меншин УСРР. З цією метою упродовж першої половини 1920-х рр. була створена низка спеціальних органів. З травня 1921 р. до січня 1924 р. працював відділ національних меншин при НКВС УСРР [2]. У червні 1921 р. розпочала роботу Рада національних меншин при НКО [3, с. 32], з серпня 1922 р. згідно з «Положенням про організацію справи освіти національних меншин, що населяють територію УСРР» до справи обслуговування неукраїнського населення долучилися Центральне національне бюро Наркомосу України і підпорядковані йому окружні національні бюро [4].

Цей процес значною мірою активізувався після прийняття XII з'їздом партії у квітні 1923 р. програми вирішення національного питання – так званої «коренізації». Постановою ВУЦВК від 28 квітня 1924 р. була утворена ЦКНМ при ВУЦВК [5, с. 9], до початку 1926 р. було закінчено формування окружних комісій і уповноважених у справах національних меншин при окружних, а до кінця 1927 р. – районних виконавчих комітетах [6, с. 50, 53]. У деяких міських радах були організовані національні секції, було створено низку національних сільських і селищних рад [7, с. 30, 32]. Перед ними були поставлені завдання по обстеженню українських територій із компактним проживанням представників національних меншин з метою збирання інформації про умови життя, темпи радянізації, рівень політичної свідомості, історії, культури національних колоній. У першій половині 1920-х рр. ЦКНМ організував низку оглядових екскурсій у райони компактного проживання національних меншин з метою їхнього всебічного обстеження [8, с. 247–248], було налагоджено вивчення мов національних меншин [9, с. 100–103]. Внаслідок проведеної центральними і місцевими органами державного

управління роботи наприкінці 1920-х рр. був накопичений багатий матеріал, опрацювання якого вимагало залучення спеціалістів в галузі дослідження національних меншин.

В УСРР на середину 1920-х рр. проживало 52 % усіх євреїв Радянського Союзу, вони були другою за чисельністю (після росіян) нацменшиною республіки (5,43 %) [10, арк. 250, 255]. Особливо цікавою в цьому відношенні можна вважати частину Північно-Західного Причорномор'я – Одещину. Тут мешкало, за підрахунками Нацмена при Агітпропі Одеського Окрпарткому, 55 національностей [11, арк. 22], в тому числі євреї, які склали 2,9 % від усіх мешканців округу. Населення ж самої Одеси приблизно на третину було єврейським (33,7 %) [11, арк. 34].

В контексті державної політики «коренізації» в Одесі почали створювати державні установи, підприємства, освітні, політпросвітні та культурні заклади, які обслуговували суто єврейське населення, або відкривали єврейські відділи, сектори та вводили єврейських працівників до існуючих загальнонаціональних. Ця робота була проведена досить успішно, хоча не завжди це було потрібно і корисно єврейському населенню.

Було відкрито Всеукраїнський музей єврейської культури, відділення кафедри єврейської культури при ВУАН, Будинок єврейської робітничої культури. В Одесі виходила щотижнева газета єврейською мовою «Дер Одессер Арбетир» [11, арк. 27]. Також на Одещині була створена мережа Інтерклубу, яка складалася з 25 гуртків, загальна чисельність яких сягала біля 1000 чоловік, в тому числі й євреїв. Всього за 1928 р. у контексті роботи Інтерклубу було зроблено 140 доповідей та проведено 78 вечорів національними мовами на національну тематику, в тому числі й єврейську [11, арк. 50, 63].

Особлива увага приділялась освітнім закладам. Так упродовж 1920-х рр. на Одещині функціонували Єврейський відділ факультету соціального виховання (60 чол.) та робфаку (40 чол.) Одеського інституту народної освіти. Викладалися: єврейська та староеврейська мови, єврейська історія,

єврейська література, методика краєзнавства, методика єврейської мови, єврейське мовознавство [12, арк. 15 зв. – 16; 13, арк. 7–12] переважно єврейською мовою викладачами-євреями – Хаєю Беренсон, Соломоном Біловим, Яковом Мерзоном, Іллею Співаком, Копелем Любарським, Борисом Меламедом, Ароном Мерхером та ін. [14, арк. 1–16]. Також були створені єврейський педтехнікум (45 чол.), євпрофшколи № 1 (106 чол.) та № 6 (42 чол.), профшкола кустарів (85 чол.), Євробмол (168 чол.), Євсектор Робуніверу (57 чол.), декілька євпрофагрошкіл, євтрудшколи (16 в місті, 26 на селі). (Кількість учнів та студентів вказана за статистичними даними на 1928 р.) [11, арк. 26–27].

Освітня політика серед єврейського населення мала непогані наслідки. На кінець 1920-х рр. в Одеській окрузі письменні євреї складали 69 % (найвищий показник серед нацмен), зокрема в Одесі – 75,4 % (третє місце після німців і поляків) [11, арк. 38]. Проте не вистачало шкіл з національною мовою викладання. Так, в Одесі зі 100 єврейських дітей тільки 36 навчалися рідною мовою (для порівняння: зі 100 польських дітей 49 опановували шкільну програму польською, зі 100 німецьких дітей – 58 німецькою мовою) [15, арк. 16].

Не зважаючи на величезні зусилля, яких радянська влада докладала для залучення єврейського населення до процесу радянізації життя Одещини, вона зіткнулася із серйозними проблемами, пов'язаними, перш за все, з ментально-психологічними особливостями та специфікою економічної діяльності єврейської спільноти. З метою зрозуміти причини невдач державної політики «коренізації» серед єврейського населення регіону партійне керівництво спробувало підключити до ретельного вивчення ситуації у місцях компактного проживання євреїв національну молодь, яку спеціально навчали у єврейській радпартшколі, створеній при Агітпропвідділі Одеського окружного комітету КП(б)У у м. Одесі.

В Державному архіві Одеської області зберігаються унікальні матеріали по обстеженню курсантами зазначеної школи міст, містечок та сіл,

з яких постає в яскравих фарбах картина непростого, але реального життя єврейських родин півдня України у 20-х рр. ХХ ст. Вони сконцентровані у фонді «Ф. П – 7. Одеський окружний комітет КП(б)У м. Одеса. (Окружком КП(б)У)». Спр. 1515 Опису 1 «Агітпропвідділ. Звіти про роботу Одеської радпартшколи 1-го та 2-го ступенів єврейської та німецької шкіл за 1926–1927 навчальний рік» містить 160 аркушів цікавих документів про кількісний та якісний склад курсантів і викладачів школи, методика викладання та навчальні плани, інформацію про проходження зимової та літньої практик у національних районах Одещини, схеми, інструкції, висновки про результати обстеження єврейських поселень тощо [16]. Цінність даної інформації полягає в тому, що її об'єктивність була зумовлена тими завданнями, які висувала радянська влада перед курсантами школи – знайти і показати усі недоліки, усі проблеми, усі неприємні аспекти життя єврейського населення Одеського округу, про які не звітувалися у «високих кабінетах» і про які не писали у радянських газетах.

Також допомагають максимально об'єктивно і повно реконструювати зазначений зріз історичного простору документи того ж фонду, зосереджені у Спр. 2136 «Відділ Агітпропоганди, підвідділ нацсекції. Звіти про роботу нацсекцій окружному КП(б)У», яка охоплює період з 1 березня по 1 серпня 1928 р. На 52 аркушах міститься інформація про висновки радянської влади щодо недоліків роботи серед єврейської людності та необхідності посилення ідеологічного тиску на цю частину населення півдня України [11].

Слід зазначити, що єврейська молодь Одещини активно відгукнулася на заклик вступати до Радпартшколи. І хоча радянські працівники пояснювали цей ажіотаж прагненням політично свідомих юнаків та дівчат покращити життя представників своєї національності і прискорити перехід до комуністичних засад суспільного ладу, все ж таки головна мотивація полягала у бажанні забезпечити себе щонайменше на два роки навчання гарантованим шматком хліба та перспективою отримання роботи по закінченню школи у той неспокійний час з його нестабільністю та

невпевненістю у завтрашньому дні. Цим обумовлена динаміка зростання кількості курсантів євшколи у другій половині 1920-х рр. Так, якщо у 1925 р. до школи вступили 40 чоловік, то вже наступного 1926 р. їхня кількість зросла до 110 чол. Показовим є той факт, що євреї всього по Радпартшколі з її німецьким, польським, болгарським та єврейським секторами-школами протягом 1925–1927 н. рр. склали в середньому 31,5 %, а в євшколі – 100 % [16, арк. 4, 34]. Згідно аналізу соціальної та гендерної структури контингенту курсантів євшколи, викладеному у «Звіті про діяльність Одеських Радпартшкіл I, II ступенів за 1926-27 навчальний рік», серед єврейської молоді, що навчалася у школі, вдвічі більше було представників робітничих родин, ніж селянських, та втричі більше юнаків, ніж дівчат [16, арк. 152, 160].

Заняття проводилися за адресою: вул. Хмельницького 1. Обов'язки завідуючого євшколою з жовтня 1925 р. виконував Борис Мойсейович Меламед, який мав вищу філософську освіту та 18 років педагогічного стажу [14, арк. 4 зв., 5 зв.]. Завідуючим єврейським сектором було призначено Йосифа Лазаровича Кацмана, 25 років, пролетарського походження, із 4-річним педагогічним стажем та «Комвузівською» освітою [16, арк. 155].

З 1926 р. Одеська Радпартшкола повністю перейшла на запроваджений з 1925 р. в українських вищах Дальтон-план. «Весь навчальний план розбивався на двотижневики (двотижневі завдання), а вся кількість годин – на класні і лабораторні» [16, арк. 9]. В євшколі викладали політекономію, політичний державний устрій, історію партії, історію матеріалізму, історію класової боротьби, економічну географію, політичну освіту викладачі Кацман, Меламед, Рапопорт, Ландо, Шрабштейн, Камінкер, Франс-Зускін [16, арк. 156 зв.]. Спеціально для єврейських курсантів було введено 236 годин вивчення єврейської мови на рік [16, арк. 38].

При євшколі був створений драмгурток, в діяльності якого брали участь 25 курсантів. Упродовж року там проводилося до 25 теоретичних та практичних занять, в результаті яких ставилося до 5 вистав. Робота велася

національною мовою. Також діяла єврейська редколегія та видавалася стінгазета, функціонували гуртки самоосвіти. У Радпартшколі працювала бібліотека, де були представлені підручники з основних навчальних курсів та методична і художня література національними мовами, проте документи євшколи фіксували, що «з багатьох дисциплін немає пристосованої книги єврейською мовою» [16, арк. 121 зв., 125 зв., 126, 137 зв.].

На 1927 р. ситуація в Одеській Радпартшколі значно погіршилася. Керівництво звітувало, що ентузіазм курсантів значно згас внаслідок погіршення матеріального становища, відсутності необхідної літератури і кваліфікованих викладачів, тотальної українізації, частой зміни керівників практики. Це одразу позначилося на «якості» курсантів. Розмови про зростання безробіття серед випускників призвели до того, що освічена, талановита, амбітна національна молодь оминала Радпартшколу і обирала інші професії [16, арк. 3].

Особливого значення надавали проходженню курсантами практики у місцях компактного поселення відповідних національних меншин. Фактична праця на зимовій практиці тривала з 15 грудня по 15 січня, так само відводився місяць для проходження літньої практики. Наприкінці 20-х рр. перейшли до 2 місяців – 6 тижнів праці, 2 тижні відпочинку. Курсанти школи розбивалися на п'ятки – групи по п'ять чоловік. На кожний район по 25 курсантів, тобто по 5 п'яток, причому у кожній п'ятці мали бути і хлопці, і дівчата, і хоча б кілька комсомольців). Євшкола відправила курсантів до Мелітополя, Молдови, Херсону. Житомира, Першотравинська, до Березовського, Гросулівського, Овідіолонського, Комінтернівського та Захарьєвського районів Одеського округу [16, арк. 16, 34–36 зв.].

Кожну п'ятку закріплювали за певним національним поселенням, де вони мали проживати встановлений термін проходження практики. Кожному окремому курсанту доручалось обслідування не всіх галузей сільської роботи, а не більше однієї, яка «мусить бути всебічно проробленою і зафіксованою». Для керування практроботою в кожний район відряджався

викладач-інструктор, який повинен був не менше двох разів за період практики об'їхати всі п'ятки свого району, даючи їм всі вказівки по роботі на місцях. Кожна п'ятка підтримувала письмовий зв'язок з керівником, мала свого старосту, «який за всіх і все відповідав і доповідав про ненормальності роботи в п'ятці радпартшколі через інструктора». Писати мали не менше двох разів на тиждень. Керівник за практику хоча б раз об'їжджав райони. П'ятка хоча б раз писала безпосередньо до школи [16, арк. 101–102].

Курсантам видавали тези з антирелігійної пропаганди, зошити. Організація виїзної роботи шкіл відбувалася із суворим дотриманням інструкцій, спеціально складених для обстеження національних районів з урахуванням їхньої специфіки. Одеською Радпартшколою була розроблена «Інструкція. До схеми вивчення села для курсантів Української, Німецької та Єврейської Радпартшкіл I та II ступеня», «надрукована на допомогу в роботі курсантів на селі за час зимової практики 1926-27 рр.» із красномовним закликem: «Курсант! Пам'ятай, що інструкцію створено, щоб нею користуватися!» [16, арк. 98–107].

На перше місце висувалася політосвітня робота серед місцевого населення, яка передбачала «необхідність виконання усіх завдань, що їх одержано буде від керівників сільбудів в усіх галузях політосвітньої роботи, цеб-то і голосне читання, участь у стінгазеті, грі молоді, і організування і участь у масових вечірках, складання рекомендовальних списків, організування давання довідок, організування живих газет, вечірок питань і відповідей, керування комсомольськими та партгуртками, допомога організаторам роботи поміж жінок, молоді і піонерів» [16, арк. 100].

Також до обов'язків курсантів практикантів входило вивчення єврейського містечка і села: «їхнього соціально-економічного становища, стану сільських господарств, кооперації і торгівлі, держапарату, політосвітроботи, роботи партячейки та ячейки КСМ, побутові моменти і мова» [16, арк. 101].

Для курсанта були чітко прописані норми поведінки, прийнятні під час практики в ході спілкування з місцевим населенням. Це, скоріше за все, було продиктоване прикрими випадками, що часто-густо траплялися раніше. «Курсанти під час своєї роботи повинні пам'ятати, що вони приїхали на село не розвідувати, а з метою ознайомлення з роботою села. Тому курсант не повинен командувати і дратувати місцевих робітників, не заважаючи їм у їхній щоденній роботі. Коли курсант спостерігає якісь ненормальності з боку місцевих робітників, що не виправляють своїх помилок і не уникають хиб на місцях, він мусить оповістити про це вищі організації, а також райпартшколи, обговоривши це попередю в своїй п'ятці» [16, арк. 101 зв.].

При шкільній раді утворювали комісію в складі завполітосвіти, завнімшколою, завешколою, секретаря партколективу і представника Окрпарткому. Вони проводили декілька засідань, де обговорювали план проведення практики, інформували курсантів, читали лекції антирелігійної та культполітпросвітньої тематики [16, арк. 16.].

Під час проходження практики кожний практикант вів щоденник, якій наприкінці здавав старості, староста – інструктору, той, опрацювавши, – школі. По завершенню практики кожен отримував характеристику про свою роботу у відповідних органах. 15 січня інструктор скликав остаточну конференцію райцентра сільських ячеек, де слухали доповіді п'яток і доповідь інструктора. 25 січня на засіданні комісії звітували керівники, на основі чого складався звіт, який оголошувався на загальних зборах на засіданні шкільної ради [16, арк. 16–16 зв.].

Висновки про становище єврейського населення у містечках та колоніях курсантів Одеської еврадпартшколи та Висновки про стан нацменівської роботи євсекції Окружкому КП(б)У дозволяють схарактеризувати загальні тенденції розвитку єврейської громади на кінець 1920-х рр. в результаті запровадження нової економічної політики та політики «коренізації» на півдні України. Варто окремо зупинитися на специфіці єврейського життя у містах і містечках та у сільських колоніях.

Економічне становище містечкового єврейства оцінювалося як вкрай важке, безробіття майже не зменшувалося, купівельна спроможність родин не відповідала їхнім потребам. Погано проводилася кооперація. Це була загальноукраїнська тенденція. З квітня 1921 р. уряд ввів єдину систему споживчої кооперації для міста і села, сподіваючись залучити до цього процесу якомога більше підприємливих громадян, в тому числі й євреїв. Але статистика свідчить про недостатній інтерес єврейського населення до кооперації. Кількість єврейських з числа нацменівських кооперативів складала: виробничих – 23,7 %, постачання – 15 %, ощадно-позичкових – 76,7 %, інвалідних – 22,1 %, трудових артілей – 7,7 %, сільськогосподарських – 0,6 % [17, арк. 45–46]. Сировину купували індивідуально, а готова продукція вивозилась на базар кустарями самостійно. Приватні торговці відпускали товар у кредит, чим заманювали споживача. Траплялися грошові розтрати [16, арк. 40].

Через погану роботу радустанов, єврейські виробники не могли скористатися пільгами та привілеями, наданими владою. Позико-ощадні товариства нерідко відмовлялися обслуговувати єврейську бідноту, тому що їх або очолювали багаті євреї, або через погане ставлення голів товариств неєврейського походження.

Робітники-євреї були зосереджені на дрібних кустарних підприємствах, де зарплатня часто виплачувалась із великим запізненням. Підмайстри, що працювали на кустарів, піддавалися значній експлуатації. Колдоговори не укладалися. На змішаних, за національною ознакою, підприємствах ситуація ускладнювалася ще й тим, що єврейські робітники не контактували з неєврейськими: «євреї відпочивають по суботах, не євреї – по неділях».

Радоргани погано обслуговували єврейські маси, майже нічого не робили для покращення економічного, культурного та санітарного становища населення, дотримання жорсткої ревзаконності, незаконно обкладали кустарів різними стягненнями. Камери нарсуду не обслуговували євреїв рідною мовою [16, арк. 40–40 зв.].

Культурна робота залишалася на досить низькому рівні, старий побут вівся як у старі часи (весілля, обрізання тощо). Сільбуд та клуб відвідувала переважно молодь, дорослі туди майже не ходили, жінки зовсім. Бібліотеки стояли порожні через теоретичну літературу, яка не цікавила єврейського читача. Єврейської комуністичної преси майже не було, трудшколи були погано забезпечені національними підручниками та кадрами. Не вистачало приміщень, школи не охоплювали усіх дітей, а вчителів перевантажували громадською роботою.

Партійні організації були малочисельними і склалися переважно з кандидатів. Містечковий актив, як правило, був «розпливчастим». Часто євпрацівники не знали єврейської мови, не читали єврейської преси. Ставлення до євроботи зазвичай залишалося негативним. Піонерський рух характеризувався як слабкий, не приділялася увага підготовці вожатих, дітей з трудшкіл насильно заганяли до місцевих осередків, інші ж «підпадали під вплив сіонітів». В результаті такої роботи радорганів повсюдно констатувалося поширення антирадянських настроїв [16, арк. 41–41 зв.].

Не краща ситуація складалася і в єврейському селі, про що свідчили результати обстеження курсантами Одеської Радпартшколи.

Єврейські колонії існували на півдні України ще з початку XIX ст. На середину XIX ст. в сільській місцевості на Одещині євреї складали 7,0 %. На початку 1920-х рр. було розроблено проект лаборізації єврейської бідноти шляхом сільськогосподарської колонізації. На Одещині було створено державний земельний фонд, загальна площа якого на 1 грудня 1923 р. складала 218 772 десятини, розрахована на 89 014 долей. З 1924 по 1930 р. в результаті кампанії аграрізації містечкового єврейства функціонувало біля 162 єврейських сільськогосподарських поселень [18]. Добровільним переселення євреїв з міст на село не назвеш. Вони дуже важко приживалися, мали купу проблем і складні умови життя.

Безпосередньо сільським господарством займалося тільки 20 % євреїв, інші були переважно кустарями і торговцями. Статистичні дані дозволяють

зробити висновок, що більшість єврейського населення працювала на млинах, маслобійнях, черепичних заводах, вовночесальнях, цукеркових фабриках, а також кравцями, капелюшниками, шорниками, чоботарями. В середньому, подібні дрібні підприємства мали по 1-3 найманих працівників. У Сталінському районі, наприклад, найбільше євреїв було зосереджено: Швейпром – 93 %, часрозважувальна галузь – 65 %, держтипографія – 58 %, Клуб «Пищевкус» – 30 %, «Будівельник» – 15 %. Радянська влада в контексті «коренізації» висувала певні вимоги для підтримки євелемента у сільському виробництві, а саме: наявність бібліотек з єврейськими книжками та газетами, знання бібліотекарями єврейської мови, випуск стінгазет, створення хорових колективів та драмгуртків з єврейськими виставами за євп'єсами, євклубів [16, арк. 43]. Наприкінці 1920-х рр. розгорталася криза кустарного виробництва через брак збуту і притоку сировини, що призводило до масових розорень та згортання підприємницької діяльності сільських євреїв.

Для сільських єврейських господарств було характерним погане забезпечення реманентом, відставання садівництва, молочного тваринництва, птахівництва та ін. У порівнянні з іншими навколишніми селами, єврейські зазвичай були значно відсталішими. Єврейському селу дошкуляли такі негаразди, як збільшення соціальної диференціації, зростання безреманентного господарства, погана забезпеченість коровами і кіньми, нераціональне використання землі. Рідко траплялися зразкові господарства. Також слід зазначити малу кількість виноградників, які перебували «у зачаточному стані», слабо розвивалися і належали багатим євреям [16, арк. 42 зв.].

На селі єврейська кооперація розвивалася мляво, нею було охоплено, попри усі зусилля, тільки 1,8 % господарств. Не приживалися громадські організації, а сільради хоча і були, але майже не функціонували. Через дефіцит селянам-євреям не давали кредитів. Вживати доводилося

переважно за рахунок допомоги від родичів з Америки, а від Собесу та громорганізацій – менше [16, арк. 43].

Турбота про єврейських дітей спонукала радянську владу до створення у єврейських сільських колоніях майданчиків для малюків та 7-річних шкіл, які охоплювали освітньою роботою до 90 % дітей. В євшколах іноді встановлювали невелику плату за навчання нащадків «нетрудового елементу». Проте обстеження шкільної освіти давало невтішні результати: приміщення були незадовільні, погана забезпеченість підручниками та посібниками ускладнювала процес навчання. Були також зафіксовані скарги на погане ставлення до євшколи з боку наробразу як до «школи спекулянтів», бо вважалося, що «діти кустарів – діти спекулянтів» [16, арк. 43 зв.].

Намагалися проводити і культурну роботу серед сільського єврейства. Існували сільбуду, які влаштовували вечори єврейською мовою. Діти нетрудового елементу до сільбудів не допускалися. Значною була роль кіно, але колоністи скаржилися, що кінострічки їм давали неохоче, мотивуючи високою ціною. Встановлювалися радіоустановки, відкривалися бібліотеки, де біля 10 % книг були єврейською мовою. Особливим попитом користувалася єврейська белетристика, але її не вистачало. Важливим осередком культурного розвитку колоністів були хати-читальні, при яких діяли різні гуртки. Але популярність мали лише сільськогосподарські, куди були залучені молодь, дорослі, навіть старі. Мовою повсякденного вжитку була переважно єврейська. Зі звітів по вивченню єврейського села видно, що серед єврейської молоді і дорослого населення ще залишався значний відсоток неписьменних, але в цьому напрямку робота велася недостатньо [16, арк. 43–43 зв.].

Масових злочинів в євколоніях не спостерігалось, іноді траплялися випадки неправильного розподілу землі, оскільки Земкомісії зазвичай очолювали тільки заможні євреї. Рівень алкоголізму був незначний, а отже і дрібних правопорушень в єврейських селах траплялося обмаль. Якихось антирадянських заворушень помічено не було, хіба що «підпільне»

невдоволення радянською політикою, наприклад, новими формами сільгосподатку, політикою цін і т. п. Не всі колонії мали партячейки. До комсомолу була прийнята майже вся молодь, у піонери – 100 % дітей. Але вони практично нічого не робили. До складу радорганів вводили євреїв, але частка їх була невеликою, крім того, виконували вони свої обов'язки українською мовою. Те ж саме стосувалося міліції, раксу, суду. Також населення єврейських колоній часто потерпало від агресивних проявів антисемітизму [16, арк. 43 зв.].

На селі довгий час зберігалися «сильні релігійні настрої»: «Старі проводили багато часу у молельнях». В деяких колоніях ставилося питання про відкриття синагог, забраних в єврейських громадах раніше під хати-читальні. Раввін вважався авторитетом для селян, які намагалися зберегти старі звичаї. Радянська влада вела нищівну боротьбу проти релігії, мотивуючи це, в першу чергу, шкідливим впливом «сіоністів» на соціально-економічне та суспільно-політичне життя колоній. Справа полягала в тому, що на релігійні свята євреї не ходили до школи та на роботу [16, арк. 44].

Не можна оминати увагою і побутові умови в єврейських сільських колоніях, які радянська влада обіцяла облаштувати усім необхідним. Натомість переселенців чекала сумна картина. Багато зруйнованих будинків, необгороджених дворів, бідна рослинність – «все це кидалося в око при в'їзді в євколонію». Родини потерпали від житлової тісняви. Найбільш важкі умови були у так званих «гетто». До 80 % будинків стояли напівзруйнованими. До 8 душ зазвичай мешкало у 2 кімнатах мінімальної площі з низькою стелею, маленькими вікнами, іноді без них. Інтер'єри також вражали бідністю, нестачею меблів. Підлоги на 60 % були глинобитні, вода з колодязів на 70 % непитна (каламутна та солоня), вигрібних ям не було, помий виливалися перед будинком, хоча вбиральні при будинках існували. Електричного освітлення по селах не проводили. Працювали бані, відремontовані Червоним хрестом, які відкривалися раз на тиждень, але часто населення бойкотувало необхідність митися у такий спосіб. Все зазначене пояснює

високу захворюваність на туберкульоз, грип тощо. По селах працювали медичні установи – лікарні, тубдиспансери, відділення Червоного хреста, вендиспансери та амбулаторії. І хоча лікування для всіх офіційно було безкоштовним, не вистачало медперсоналу, ліків, бажання надавати допомогу на дому. Крім того, народна медицина (знахарство) в евколоніях не практикувалася

Отже, «коренізація» для євреїв півдня України, так само, як і для інших нацменшин, виявилася «медаллю з двома сторонами», коли надані можливості для плекання рідної мови, історії, культури, широка участь в усіх процесах суспільного розвитку перекреслювалися насильницькою зміною способу життя, неповагою до релігійних почуттів, національних традицій та усталених століттями форм економічної діяльності. Це був ще один важкий досвід виживання єврейського народу на українських теренах і ще одна легендарна сторінка його непростой історії [11, арк. 12].

Джерела та література:

1. Чирко Б. В. Национальные меньшинства на Украине / Б. В. Чирко. – К.: Знание, 1990. – 250 с.
2. Положення про відділи національних меншин НКВС. Постанова ВУЦВК // Вісті ВУЦВК. – 1922. – 17 листопада.
3. Чирко Б. В. Національні меншості на Україні у 20-х – на початку 30-х рр. (Огляд документів ЦДФРЖ УСРС) / Б. В. Чирко // Архіви України. – 1990. – № 1. – С. 28–32.
4. Положення про організацію справи освіти національних меншин, які населяють територію УРСР // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 94–99.
5. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦВК. – Х.: Издание ЦК Нацмен при ВУЦВК, 1927. – 109 с.

6. Орлянський В. С. Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК і українське єврейство (1920-і рр.) / В. С. Орлянський // Гуманітарний журнал. – К., 2000. – № 3–4. – С. 48–54.
7. Орлянський В. С. Пристосування державного апарату до обслуговування єврейського населення України в 20-30-і рр. / В. С. Орлянський // Гуманітарний журнал. – К., 2000. – № 1. – С. 30–38.
8. Ставицька Н. П. Культурно-просвітницька робота Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК / Н. П. Ставицька // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.: Видавництво «Рідний край», 1996. – Вип. 3. – С. 241–251.
9. Парахіна М. Б. Вплив політики коренізації на розвиток досліджень національних меншин у 1920–1930-х роках на території України / М. Б. Парахіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – № 71–72. – С. 99–103.
10. Державний архів Чернігівської області, ф. р – 8844, оп. 3, спр. 7753, 283 арк.
11. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. р – 7, оп. 1, спр. 2136, 52 арк.
12. ДАОО, ф. р – 1593, оп. 1, спр. 747, 61 арк.
13. ДАОО, ф. р – 1559, оп. 1, спр. 527, 18 арк.
14. ДАОО, ф. р – 1593, оп. 1, спр. 33, 17 арк.
15. ДАОО, ф. р – 7, оп. 1, спр. 2134, 29 арк.
16. ДАОО, ф. р – 7, оп. 1, спр. 1515, 160 арк.
17. Гуцало Л. В. Економічне життя єврейського населення в період політики коренізації / Л. В. Гуцало // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність: Збірник наукових праць. – Житомир: Видавництво ЖДУ імені І. Франка, 2009. – С. 45–49.